

MONOSTORI IMRE

Szülőföldem, Tolna megye

szülőföldem

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

A TÉRKÉP

A Tatabánya melletti Gerecse-vonulat lábánál fölépített házunk dolgozószobájának falán üvegezett keretben függ az a nagy Tolna megye-térkép (103 × 75 cm), melyet – már mint gimnazista diák – annak idején sok éven át láthatam a szentgálpusztai iskolateremben. Mára már akarva-akaratlan ismerős – jó pár csak névről persze – csaknem minden települése. Évtizedekkel ezelőtt örököltem ezt a szép és pontos térképet (édesanyám, a hosszú ideig volt itteni „tanító néni” ajándékaként). Manapság is érdeklődve állok meg előtte (hátrakulcsolt kezekkel, derékből kicsit hajlongva, ahogyan gyerekkoromban is; apámtól, a „tanító bácsitól” lestem el a mozdulatsort): újra ízlelgetve a településneveket (s tanulgatva a még föl nem fedezett pusztákét, tanyákét, majorokét, dűlőkét). Ismerősnek tűnő hangulatot kelt vagy annak egy töredékét szabadítja fel egy-egy rápillantásom erre a térképre, amelynek – annak számára, aki tudja olvasni – „életes” meséje, emlékeket mozdító ereje van. (Legújabbban – lám csak – még Madocsa községnek is, az ő „Maradonája” révén.) Egyik-másik (sok) részén, településén tehát nem jártam soha; mégis el tudom őket képzelni, mert valaha hallottam már róluk, vagy mert érdekesen hangzó nevük, asszociatív erejük van. Mint az élő embereknek. Nézzünk csak néhány településnevet egy viszonylag szűk megyeföldrajzi körből: Janyapuszta, Nagytormás, Pusztakajmád, Ifigéniamajor, Palánk, Paradicsompuszta, Júliamajor, Alsócsámpa, Jegenyés...

Sorolhatnám még bőven, hiszen a kistelepüléseknek sokasága található ebben a megyében. Amely maga is kicsi, dimbes-dombos és szerényen húzódik meg a Dunántúl délkeleti részén. Keleten végig a Duna határolja, északról Fejér, nyugatról Somogy, délről Baranya. Folyói a Sió, a Sárvíz, a Kapos és a Koppány. Komolynak számító hegye vagy magas dombja, leszámítva a Szekszárdi-dombvidéket, nincs. (Itt viszont nagyon szeret élni a kadarka, amelyről Babits Mihály *Szekszárdi kadarka* című esszéjében elmélkedett. S ugyancsak a dunántúli vidéket dicséri, sőt emeli föl – éppen Itália ege alatt – egyik versében a következőképpen: „De nem kékebb eged és a dombod se zöldebb, / mint honni dombjaink s a dunántúli ég, / e gömbölyü, szelíd, színjátzó kék vidék.”) Tolna megyének a városai is kicsik és szerények voltak. Ma már talán némileg kikupálódott egyik-másik, de nem vetekedhetnek ma sem a gazdagabb magyarországi régiók patinás történelmi városaival. A szóban forgó falitérkép (1960-ban adták ki) hat járást jelöl: Bonyhád, Dombóvár, Gyöngyös, Paks, Szekszárd és Tamási járási székhelyekkel. Innen is tudom, hogy 1945-től 1969-ig a megye három járásában éltem rövidebb-hosszabb ideig: három járási székhelyen (Tamási, Bonyhád, Szekszárd), illetve a szívemnek ma is legkedvesebb picinyke településen: Szentgálpusztán (Bonyhádi járás).

TAMÁSI MA IS OLYAN

Leendő édesanyámat, az ifjú tanárnőt a szegedi főiskola elvégzése után, 1940 nyár végén ebbe a községbe küldte a tanügyi hatóság polgári iskolai szolgálatra. (Magyar és német szakosként végzett.) A tamási vasútállomáson a már

korábban megözvegyült leendő apám (történelem és földrajz szakos igazgatóhelyettes) virággal fogadta. Ahogy a csinos ifjú (nála tizenhat évvel fiatalabb) kollegina feltűnt a vonat peronján, majd lépcsőjén, az igazgatóhelyettes úr rögtön döntött: a feleségem lesz! Nemsokára így történt, s annak rendje, módja szerint 1942-ben megszületett a bátyám, majd három év múlva én. (Szüleim derék vállalkozó-iparos családból származtak: anyai nagyapám az Alföld közepén, a lajosmizsei malom és áramfejlesztő központ résztulajdonosa és működtetője, apai nagyapám Rákospalotán sváb származású pékmeszter és pékáruboltos volt Mayer néven. Később apám magyarosított; máig jó érzés félig sváb származásomra gondolni, értéktöbbletként könyvelem el.)

Szóval Tamási 1945 és 1950 között. Rendes házban, szolgálati lakásban laktunk, egy fedél alatt az anyai nagyanyával és a szelíd Gézi mostohatestvérünkkel. Nem kellett nélkülöznünk. (A kissé bugyuta szolgálóra, a velünk lakó Mariskára is emlékszem, akiért a demokrácia kitörésekor megjelent az apja, és azonnal elvitte magával, mondván: a néphatalom idején nem lehet cseléd a nép lánya.) Ez a ház ma is megvan, kis udvarral a pompás barokk katolikus templom és a templomkert szomszédságában egy hirtelen emelkedő utcácska elején. (Az udvaron apám néha kitalált egy-két becsapós játékot; tetszett is, meg féltem is közben.) Nem sok emlékem van itteni életünkből. Ezek viszont visszajárnak, illetve: csak ezek járnak vissza. Például a község környékén elterülő szép erdők, a Koppány folyó (ki-kiáradt tavasz idején), a kirándulások Vas Gereben fájához, labdázások, versenyfutások. (Ez a Vas Gereben – polgári nevén Radákovits József – a Tamási közeli Fürgeden született a 19. században. Harcias szellemű, de vitatott értékű írói s közéleti, szerkesztői szerepet töltött be a század második felében. Mindenesetre nekem később szöveget ütött a fejembe az ő Népbarát [más források szerint Nép Barátja] című újságjának hallott vagy sejtett, körülbelüli tartalma. Azt hittem, valami szegénylegényféle radikális elem volt, aki a népbarátságtól bizonyára elfáradva megpihent itt a nagy fa alatt.) Még két élmény erős bennem Tamásiból. Az egyik: paralízisbe esett bátyámat a lejtős utcában elviszi a mentőautó (édesanyánk is vele megy); a másik: egy vasárnap a hirtelen feltámadt szél kikapja a kezemből az ajándék fagyaltjegyet, s ezzel számomra vége a szép délutánnak. Nagy szomorúság volt mind a két eset.

A MEGYÉN KÍVÜL: LAJOSMIZSÉN

Arra, ami hamarosan bekövetkezett velünk Tamásiban, nem emlékszem: földönfutókká váltunk, hirtelen a már említett Lajosmizsén kötöttünk ki az anyai nagymamánál. (A nagypapa régen meghalt, nagymama rosszul járt a vagyoni osztozkodáskor, nem jó körülmények között élt már akkor. A költözködés történeti háttere az volt, hogy apám sem a szakszervezetbe nem volt hajlandó belépni – sőt ezt anyámnak is megtiltotta –, sem az életfogytiglant kapott Mindszenty József hercegprímást elítélő nyilatkozatot nem volt hajlandó aláírni. Ennek pedig a tamási állások elvesztése lett a logikus következménye. Pedig gyúrták eleget, hogy ne makacskodjék.) Már 1950-et írtunk. S megszületett – itt, Lajosmizsén – a harmadik fiúgyerek, a nagyobbik öcsénk. Nagyon jól, felszabadultan éreztem magam a szinte korlátlan szabadság közepette. Egyik alkalommal olyan maszatos, izzadt, piszkos és tépett állapotba kerültem, hogy jó ismerősünk, dr. Horeczky Endre egykori (háború előtti), három idegen nyelvet (még a törököt is) beszélő külügyminisztériumi főtanácsos (akkori helyzete szerint TEFU-bérelszámoló) folyamatos kacagása miatti könnyeit törölgetve kézen fogva vezetett körbe a közelben lakó rokonok és ismerősök között, hogy bemutasson mint különleges látványt. De volt még érdeke-

sebb eset is: az egyik rokon családnál a malackifutóban fölszedték a téglát, és egy nagy ládában értékes holmikat, prémeket, szép ruhákat, ékszereket és egyebeket ástak el. Csak meg ne tudják az ellenőrök! Megtudtak persze mást: a nagymama udvarából egy szép napon csak úgy elvontatták a cséplőgépet, hiába álltam én is apám és Péter nagybácsi mellé néma ellenállónak, ballagva a nagy gép mögött. (Derű is volt persze. Nagy András napszámos, aki fűzfapoétaként is bevált, ekként örököltette meg apám egyik mezőgazdasági tevékenységét: „Rubus bácsi, Nagy Bandi / együtt mennek kapálni. // Tanár úr utánuk andalog / mégis jól mén a dolog.”)

VISSZA A MEGYÉBE: BONYHÁD

Aztán a nyár végén az illetékes hatóságok – kellett a tanerő – mégiscsak visszaevickéltettek bennünket Tolna megyébe: Bonyhád következett az életünkben. Apám (már előbb odaköltözött) a felső tagozaton próbálhatta újra a tanítást, anyámnak viszont „csak” az alsó, a tanítói munkakör jutott. Itt is rendes szolgálati lakásban, házban laktunk, a település központjától kissé távol: hosszú udvar, hátul kert. Elöl az artézi kútnak több szomszéd használója volt egész nap, a ház végében egy elbocsátott apáca, Árvai Mária néni húzta meg magát. (Egy ideig ő is gondját viselte lelki életemnek: szép felolvasásokat tartott – talán a Bibliából –, s még szebb olajnyomat szentképeket mutatott.) Óvodába is jártam egy rövid ideig (ma is megvannak az ott készített első kézműves remekeim, nyilván édesanyám őrizte meg őket). Nem éreztem jól magam az óvodában, idegen voltam, nemigen barátkoztam. A városközponti általános iskola egyik kihelyezett osztálya viszont a házunk-lakásunk udvarában, az utcai nagy bejáró melletti teremben volt berendezve. Ide jártam én elsőbe. Kezdetben, fél évig anyám tanított. Remek pedagógus volt, ezt már akkor éreztem. Karácsony táján már – többé-kevésbé – folyékonyan olvastunk. (Még a jópofa cigánygyerek, Fufu is – homlokán nagy zsírduzzanat volt –, aki időnként vidám birkózásokra hívta ki osztálytársait.) Merev volt viszont a tanév közben, karácsony után érkező tanító néni (nyakprémet viselt), akinél egyszer szakfelügyelői látogatás volt, és nagy zavarában ezt írta a táblára: „A sün készödött a télre.” Nyilvánvaló, kimaradt egy szótag: idegességből elkövetett hiba. Vajon ki veszi észre? Szóljak vagy ne szóljak? Lebuktassam az édesanyám helyébe tett érkezőt, vagy ne? Nem emeltem föl a kezem. Futni hagytam. (Most legalábbis ezt gondolom.) Rossz élményem ekkorról a velünk élő apai nagyanyám halott arca. (Féltestvér bátyám tizenhét éves korában, még lajasmizsei hónapjaink idején halt meg tébécében – akárcsak anyja, apám első felesége –, de őt nem láttam halottként.)

Bonyhád nagyközségről még semmit nem tudtam. Öt-hat éves voltam. (Bőven elég volt az utca szemközti oldalán lakó osztálytársam, Kurucz Laci szüleinek gazdasági udvara mint fölfedezendő terület.) Viszont évekkel később némileg kitágult az érdeklődésem, s lassan-lassan azonosítottam a hallott, az olvasott neveket. Például azt, hogy a 19. században a terebélyes Perczel család (köztük a neves 1848-as tábornok, Mór) emelkedett ki e vidéken a földesurak rangsorában: Bonyhád és a mellette lévő Börzsöny volt a központi fészkek. Éveket töltött itt a család szolgálatában Vörösmarty Mihály mint házitanító (igen fiatalon, s reménytelen szerelemben égve Perczel Etelkáért). Evangélikusság, zsidóság, katolikusok, székelyek, németek, magyarok furcsa keveréke volt ez a nagyközségi népesség a háború után. Zsinagóga és több keresztény templom, katolikus temető, zsidó temető. A neves evangélikus gimnázium (Sárszentlőrincről helyezték ide az őset, s ezért kapta később a Petőfi Sándor nevet) már 1870-től falai közé fogadta a tehetséges gyerekeket.

(Többek között a Felső-Rácegrespusztán született Illyés Gyula is eltöltött itt két tanévet. Majd ide járt a bonyhádi születésű Gál István, aki később Babits-kutatásaival, majd a magyar–angolszász kapcsolatok föltárásával szerzett nevet magának. S a maiak közül Bonyhádon járt gimnáziumba a háború idején bukovinai székely menekültként családjával a megyében meghúzódó Tamás Menyhért író, költő, újságíró és a Szekszárdon született, de Tevelen is nevelkedett Móser Zoltán fotográfus, művészeti író.)

SZENTGÁLPUSZTA SZÉP HELY

De vissza a családi eseményekhez. Apám rebellis magyarként s jó, de nyakas tanárként egyre kevésbé bírta a természetszerűleg diktatórikus igazgatói, tantestületi világot. Anyám meg – három gyerek mellett – a késő estékbe nyúló értekezleteket s egyéb iskolai nyavalyákat. Apám olyan helyre vágott, amely az év jelentős részében – szó szerint – megközelíthetetlen. Lehetőleg ne legyen se bekötőútja, se villanya! Nos, 1952-ben kívánsága teljesült: jelentkezett a Bonyhádtól mintegy tíz kilométerre fekvő (de minden főúttól távoli, bekötőút és villany nélküli) Szentgálpusztá éppen megüresedő igazgató-tanári állására, s édesanyámnak is jutott hely a kétszemélyes tantestületben. Ő tanította az alsó tagozatosokat. Egyszerre mind a négy osztályt. Apám a felsősöket. Egyszerre mind a négy osztályt. Mivel csak egy tanterem volt. Délelőtt a kicsik, délután a nagyok. Szombaton is. Nagyon jó volt. Szerettem iskolába járni. Minden érdekelt, s kellett, hogy jó példát mutassak. (Az iskolán kívüli testi fenyegetéseket azonban – testvéreimhez hasonlóan – így sem kerülhettem el. [1953-ban már négyen voltunk fiútestvérek.] Ha kiderült, hogy mégsem volt igazságos a fenyegetés, apám azzal vágta ki magát, hogy akkor hát „a sok apróért” jár a büntetés.)

A szentgáli határ egy Komlósy nevezetű földbirtokosé volt, akit a háború után elűztek, s nyomorban, szegényházban halt meg. A téesz uralt mindent, s ehhez megvoltak a szükséges fölszerelések: istállók (irtózatosszaggal), géppark, lovak, tehének, disznók, présház, emeletes magtár, hosszú górérendszer, több pajta, silótornyok, hatalmas szabadtéri trágyatároló, kovács- és bognárműhely, kicsi, lovas járgánnyal feltölthető víztorony s egy boltocska is, amelyben minden kapható volt. Még a postás is viszonylag rendszeresen megjelent. Hozta a Szabad Népet, a Pajtást meg a Ludas Matyit, s (már akkor!) a Nők Lapját. S mindig megvehettem a három forintba kerülő Olcsó Könyvtár sorozat remek darabjait. Viszont (délkeletről) a Bonyhád és Szekszárd közötti (6-os főút), valamint (északnyugatról) a Zomba és a 6-os út közötti (65-ös út) legközelebbi buszmegálló egyaránt három-négy kilométerre volt a házunktól. Mely ház kétkonyhás (spájzzal), nagy, üvegezett verandás, kétszobás és két félszobás volt, egybeépítve a már említett tanteremmel, amelyben minden második vasárnap (vagy még ritkábban?) mise volt. (Én voltam a szertartás során a jobb belső, azaz a „fő” ministráns: egy fonetikus olvasható imádságos könyvből pergettem a latin szöveget, csendítettem [nem csöngettem!], amikor kellett, és sikeresen vittem át a nagy misekönyvet az oltárnak berendezett tanári asztal jobb oldaláról a balra. Ez összességében szép és imponáló teljesítmény volt, de a rendszeres gyónások megviseltek: rögeszmésen kerestem elkövetett bűneimet.) Az enyhe emelkedő végén álló házunk előtt nagy udvar volt, hatalmas juharfával, nyúlánk és sűrű mogyoróbokrokkal, körte- és diófával, lent vécékkal, körben sűrű orgonabokor kerítéssel; a hátsó udvarban a disznóól, a baromfiólak, továbbá a fás- és szeneskamra adtak munkát. A vizet a közkútról hordtuk naponta többször. Nagy kert tartozott még a tanítói-tanári természetbeni juttatáshoz, sőt – távolabb – értékes kukoricás is mint illetményföld. (A kertben sokszor kellett atyai parancsok

szerint dolgoznunk, nem szerettem. A disznók meg rengeteg gazt fölfaltak. Erről is nekünk, gyerekeknek kellett gondoskodnunk.)

Pusztai társaimmal jól kijöttem. (Néhány kötelező verekedés volt azért.) Nagy szegénység volt körbe-körbe itt a pusztán (ami azonban már nem az Illyés megörökítette pusztája s annak népe volt), talán csak a szentgál-szőlő-hegyiek éltek egy kicsit jobban, ők ugyanis gazdálkodtak is annak idején (most is mindnek volt kertje, szőlője, baromfija); viszont a pusztaiak cselédként éltek korábban, kis házaik rendezett utcák nélkül övezték a gazdasági egységeket. A hét fénypontja az elmaradhatatlan péntek esti mozielőadás volt a „kultúrban”. Majdnem minden film tetszett, a legjobbakat újra játszottuk egymás közt. A felnőttekkel együtt megünnepeltük a szüretet, az aratást, az új kenyér napját és így tovább. Nagyszerűek voltak a Szentháromság-napi búcsúk szabadtéri misével és délután a sátras bazárral, a rengeteg bóvlival. (Nem kevésbé élveztük a néha ide vetődő vándorcirkuszosok italtól erősen motivált produkcióit.) A családi kiskönyvtárunk és a még kisebb iskolai könyvtár viszont tűrhetően szolgálta szellemi épülesemet. (A családi könyvek között apám örökös olvasmányaként találok először Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar történetével*.) Mindemellett voltak még hatalmas fürdők (a Határ-árok forgójában), horgászkalandok, tökfáragások, meztelenkedős sározások, gyümölcslopások (télen dróttal élezett fatalpakon csúszkáltunk a befagyott réten); efféle időtöltések tették színessé és izgalmassá az életünket. Sokat ábrándoztam, színész szerettem volna lenni, gyakran szerepeltem az iskolai, valamint a pusztai-szőlőhegyi ideiglenes színtársulatban. (Gárdonyi Géza *A bor* című népszínművével magabiztosan tájoltunk a felnőttekkel a környező falvakban: lovas kocsikkal utaztunk, melyeken a visszafelé tartó késő esti úton már magasra csapott a hangos jókedv.)

Apám és édesanyám nem éltek jól, az öregem uralkodni akart mindenki felett, ám ez nem volt olyan egyszerű: a négy fiú (főleg a két nagyobb, de volt utánpótlás) az anyjuk pártján állt. Mindenesetre túl sok volt a kínos-keserves nem beszélős időszak, apámat külön kellett hívni (szinte meghívni) az ebédhez-vacsorához, de olyan is előfordult többször, hogy külön terítést kért magának az egyik szobába. (Lehet, hogy depressziós vagy egyéb idegi betegsége volt. Nem tudom biztosan, de erős a gyanúm. Ezért hát ma már nem ítélem el annyira, sőt szellemi és politikai ellenállásának merészségére büszke vagyok. Vagy felelőtlenségéről kellene beszélni inkább? Van, aki ezt mondja. [Ugyanakkor minden este lefekvés után – egyetlen szobában aludtunk hatan – fűtési szezonban maga által kitalált folytatásos mesetörténetekkel szórakoztatta fiú süvölvényeit. Közben el-elaludt, ezért folytatólagosan kérdegetnünk s kérlelnünk kellett: „aztán?”]). Ez az ide-oda billegő családi feszültség mindenesetre rányomta bélyegét kamaszkoromra, viszont nem tompította iskolai becsvágyamat. Sőt, az iskolán kívüli hittant is szerettem: apánk taníttatta – titokban – ezt is nekünk, de ha szerencsénk volt, a kiadott lecke felmondása közben – a vasárnapi ebéd után – elszunyókált. Ha nem volt megelégedve a hallottakkal, újra kellett tanulni és felmondani az egészet. (A misementes vasárnapokon a szakrálisan feldíszített verandai asztalnál anyám olvasott fel a megfelelő bibliai és egyéb passzusokból a köréje telepedett családnak – néha-néha ő is elbóbiskolt, hihetetlenül sokat dolgozott –, s közösen imádkoztunk. Ha jött valaki a nagy udvaron át – ezt is figyelni kellett –, villámgyorsan eldugtuk a kellékeket.)

A nyarak mozgalmasak voltak: apám szerette anyám rokonait is mint vendégeket, azok meg jöttek, sokan és szaporán. Hát persze: enni-inni, kirándulni stb. Mindennek a terhét anyánk viselte: csirke, kacska, levesek, krumpli, tészta, sütemény, madártej, gyümölcs, volt minden. (Jelentős mennyiségű bor csak akkor, ha azt Péter nagybátyánk küldte [de nem csak ezért szerettük őt a rokonok közt a legjobban] a huszonöt literes fahordóban – Lajosmizséről,

nagymama pincéjéből. Egy-egy nagy vizeskancsónyi sörre itthon is futotta: míg hoztam a kimérésből, bele-belenyaltam, s meg voltam elégedve az ízével.) Külön varázslatos próbatétel volt több nyáron, hogy valamelyik testvéremmel egy szép pirkadatkor kerékpáron útra keltünk – 140 kilométer – a nagymamához. A biciklik, sőt a karóráink árát is a mi – gyerekek – saját selyemhernyó-tenyésztünk jövedelméből fedeztük. Az utolsó nagy ráetetések idején teljesen kiborultunk, s ezt látva jó anyánk is kerékpárra ült, hogy segítsen az eperfagallyak, -ágak levágásában és hazaszállításában. (Azóta is őrzöm a valamelyik szezonban vagdosás közben szerzett mély seb nyomait a jobb kézfejemem.) Volt más komoly fizető munka is nyaranta: a közeli sötétvölgyi erdőben kellett kapálni, gazt irtani. Hát úgy-ahogy.

SZEKSZÁRD MÁR IGAZI VÁROS

Nagy változásnak ígérkezett, s az is volt a szekszárdi négy év (még 1896-ban megnyílt) Garay János Gimnáziumban a városközpontban és az újvárosi templom alatt meghúzódó Béri Balogh Ádám középiskolai diákotthonban (illetőleg egy év múlva már kollégiumban, mert ezért a címért, rangért meg kellett dolgozni akkoriban), az Árpád utca 54-ben. Ez időben (1959 és 1963 között) nyilvánosan még nemigen élt sem Babits, sem Illyés kultusza a városban. (Pedig a még a húszas években írt *Halálfi* jó része Szekszárdon és környékén játszódik, s Illyés ragyogó szociográfiája, a *Puszták népe* a harmincas évek közepén eléggé „demokratikus”, „haladó” szemléletű megnyilatkozás volt [akárcsak a *Petőfi*], s lehetett volna a rendszer számára. Csakhogy: az *Egy mondat a zsarnokságról* 1956-ban már nyilvánossá vált, Babits pedig „polgári katolikus” volt, ez sem számított jó előéletnek akkoriban. (Később persze mindkettőjük kultusza kivirágzott Szekszárdon is. Lásd a szülőházat: Babits Emlékház, udvarában Farkas Pál híressé lett szobrával, aztán Babits Mihály Művelődési Központ, Babits Mihály Általános Iskola [amely éppen a Kadarka utcában található], Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola stb.)

Viszont régóta élt itt (a központi főtéren impozáns, lendületesen romantikus szoborcsoporthoz kapott) Garay Jánosnak, Szekszárd szülőltének kultusza (sőt, a mozi meg a központi szálloda is „Garay” volt); és megvolt a város déli határában kibetonozott emlékfá is, melynek közelében Béri Balogh Ádámot, a kuruc generálist a császáriak elfogták, hirdetvén a Rákóczi-szabadságharc idején Tolna megyében is tanúsított katonai hőstetteit. Garay János megbecsülendő alakja a 19. századi magyar irodalomnak, közismert műve *Az obsitos*, azaz Hány János. (Hány élő személy volt: fazekasmester. Kodály Zoltán a húszas években szerezte nevezetes művét; majd a háborús években többször tartózkodott [huzamosabb ideig is] Dombóváron Péczely László irodalom- és zenetörténész családjánál. Jóval később, első felesége halála után Péczely lányát, Saroltát vette feleségül.) Kodály ismert zeneműve mellett – ezt talán kevesen tudják – Bartók is rendelkezett Tolna megyei kapcsolatokkal: a húszas években sok népdalt gyűjtött Iregszemcse és Ozora környékén. (Iregen épült a neves iparmágnás, pénzember és mecénás, Kornfeld Móric családi kastélya, a báró maga is sokszor megfordult itt.) Ozora egyben fontos Illyés-emlékhely: versciklussal kötődik e tájhoz s népéhez. (S ott van még színpadi művei közt az *Ozorai példa*.) Talán közismert a *Szekszárd felé* című szép verse a vonatozó várandós paraszt kismamáról: „Víz tovább egy népet; / eltakart / csempészárúként hoz / egy magyart. // Egy ilyen kis nőben / rég Babits / épp talán anyámat látta így.”) Petőfi nyomát kutatva Illyés könyvnyi terjedelmű esszét írt a nagy elődről. Aki többek között Sárszentlőrincen is járt iskolába, később barátjánál Borjádön vendégeskedett: lásd *A négyökrös szekér*. (Sass

Erzsikével történt a híres vonulás.) Nem hagyhatjuk említetlenül a 19. század második felében alkotó Tolnai Lajos (eredeti nevén Hagymássy Lajos) református lelkészt és kitűnő prózaírót sem – *A báróné ténsasszony, Sötét világ* stb. –, aki Tolna megyében, Györköny községben született, s egy ideig Gyönkön járt gimnáziumba. (És – a folytonosság kedvéért – soroljunk még ide néhány 20. századi Tolna megyei hírességet. A kevésbé jó hírű magyar miniszterelnök [a harmincas évek első felében], Gömbös Gyula a Zomba és Hőgyész közötti kis faluban, Murgán született. A jó hírűek közül Mészöly [Molnár] Miklóst említtem először: a jeles író Szekszárd szülötte [emlékháza a Babitsé közelében található], a Garay Gimnázium tanulója volt, később is kötődött a városhoz. Czákó Gábor [úgyszintén jeles író] a megyeszékhelyhez közeli Decsen született, a Garayban érettségizett. Bár nem a megyében látta meg a napvilágot, Alsó-Rácegrespusztán nevelkedett, és Szekszárdon járt ide, a gimnáziumba Lázár Ervin, a nagy meseíró. A kiváló történész, Szakály Ferenc akadémikus gyerekkori évei a megyeszékhelyen teltek, a Garayban érettségizett ő is.)

Iskolába menet és jövet (szigorúan egyensapkában) többször nézegettem a szekszárdi városközpontban August Antal (egykori megyei alispán) szép háza falán a táblát, amely a Liszt Ferencsel főnnálló kiváló barátságról tájékoztat. (Liszt tucatnyi látogatást tett s adott hangversenyt Szekszárdon és környékén. Egy itteni templom fölszentelésére írta a *Szekszárdi mise* című alkotását. Egyébként nagy kedvelője volt a szekszárdi óvörösbornak, állítólag még a pápának is juttatott belőle néhány palackkal.) A városközponttól fölfelé, a Garay térnek a copf stílusú templom felőli részétől jobbra áll a szekszárdi megyeháza, melynek falán emléktábla hitelesíti Pollack Mihály jellegzetes építészeti munkáját. (Egy másik tábla azt közli, hogy 1061-ben I. Béla királyunk bencés apátságot alapított e helyen, s ide temették el. Innen a tér neve: Béla tér.) Szekszárd történelmi múltjában akkor mélyedtem el egy kicsit, amikor a földrajztanárom nógatására helytörténeti tanulmányt kellett írnom a Keszthelyi Helikon elnevezésű országos középiskolai tanulmányi és művészeti versenyre. (A dolgozat írásának idejére Hadnagy Albert bácsi, a Megyei Levéltár kortalanul öreg igazgatója vett pártfogásába, s próbálta elmagyarázni, mi fán terem a helytörténetírás. De a tanulmányt tényleg én magam írtam. Kár, hogy elkallódott. Nem tudom, most hogyan értékelném.) Úgyszintén a gimnázium közelében lévő emléktábla tett kíváncsivá egy furcsa névre: Wosinsky Mórera. Annyi rémlett csak, hogy régiségeket bogarászó pap volt, aztán kiderült, hogy ez a Tolna községben született és Szekszárdon meghalt apátplébános korának egyik legnagyobb régésze, muzeológusa, az Akadémia levelező tagja volt. A megyei múzeum már régóta az ő nevét viseli. (További megyei hírességként – a tolnai selyemgyárról – eszembe jut a környékről Bezerédj István reformkori politikus, aki elsőként és önként mondott le a jobbágyai kilencedéről, s ő honosította meg erre felé – a Szekszárdhoz közeli Szedres községben, a birtokán – a selyemhernyó-tenyésztést.)

A GIMI ÉS A KOLESZ

No, de vissza a gimnáziumba s a kollégiumba. Minden másnál fontosabb feladat volt, hogy tartsam a szentgálpusztai tanulmányi szintemet. Ez nem volt könnyű, sőt nehéz volt, hiszen osztatlan iskolából jöttem, a természettudományi tárgyaknak nem voltam professzorjelöltje, oroszot meg egyáltalán nem tanultunk. (Hiszen nem volt, aki tanította volna.) Tehertétel volt az a némely kedves rokon közt terjedő csipkelődés is, mely szerint a pusztai iskolában bezzeg könnyű volt kitűnőnek lenni („hát persze, hiszen a szülei osztályozták”), de majd meglátjuk, hogy a városi gimnáziumban mit tud produkálni. Hát

megláthatták. S volt még egy erős motiválóerő bennem: akárhogy is, minden tanárom kollégája a szüleimnek. Tehát nem szabad a tanáraink előtt lebögnöm, sem lejártnom a szüleimet. (A nehezebben menő tantárgyakból – legtöbbször matematikából – a kollégiumban a felsőbb évesek korrepetáltak.)

Ez a négy év volt ifjúságom első felívelő időszaka. (Még ha olykor szenvedtem és szorongtam is.) Minden elérhetőnek, lehetségesnek látszott. Pedig kezdetben (a diákközösségben) még sírtam is olykor-olykor: mi lesz itt? Az '56 utáni kádári „konszolidáció” kezdetét éltük, inkább a nyugalom dominált már, nem az indulatok. Az élcsapatban megrostálódottak egy kicsit, de nem gyötörtek már annyira se tanárt, se diákot. (Apámat is békén hagyták végre, holott '56 őszén kitűzte a nemzetiszínű zászlót a padlásablakba.) Legalábbis én így éltem meg ezeket az éveket. (Nem tudnám tehát igazolni a különben kítűnő Gothár Péter-film, az ugyanezen évekről szóló *Megáll az idő* iskolán belüli vadságát és tragikus felhangjait. Igaz, ez a film nem Szekszárdon játszódik.) A tanáraink jó pedagógusok voltak. (A magánéletüket nem ismertem.) Bíztam bennük és tiszteltem őket. Nem bántott, de nem is ajnározott egyik sem (nem adtam rá okot, de nem is provokáltak). Osztálybizalmi voltam egy időben: minden héten, az osztályfőnöki óra elején nyilvánosan jelenteni kellett az osztály tanulmányi, közösségi és fegyelmi helyzetéről. Nesze neked objektivitás! Ma sem értem, hogyan tudtam ebből jól kijönni hétről hétre, méghozzá az osztálytársak sűgásos egyetértésével: magabiztosan, viszonylag hitelesen, lazán és bizonyos fifikával. (Észre is vettem egyszer-kétszer, hogy Joli néni – dr. Pataky Józsefné –, az osztályfőnökünk [olyan volt különben, akár egy kreol bőrű antik előkelőség] diszkrétan belemosolyog mindig hófehér díszszekendőjébe: talán többet tudott az osztályról, mint én? Mellesleg ő nemcsak történelmet tanított nekünk, de művészettörténetet, logikát és lélektan is. Ilyen tantárgyak is voltak még akkoriban – a latin mellett – egy gimnáziumi humán tagozaton. Az egyetem ötödik évében ugyanabban a gimnáziumban voltam gyakorló tanár, Joli néniék [én sosem szólítottam így] néhány hónap híján immár kollégája: kedves volt most is, a tanári szobában mosolyogva beszélgetett velem – éppúgy szipkából szívta a cigarettát, mint évekkor korábban –, ámde nemigen barátkozott. Mindig megtartotta a három lépést.) Az osztálytársaimmal jól megvoltam. Nyolc fiú, a többi – talán húsz – lány. (A politechnikai napon, szerdán asztalosságra próbáltak szelídíteni bennünket, fiúkat – a lányok szakmája többféle volt –, a szekszárdi faüzemben gyakoroltunk [volna], de nem lévén szükség ránk, órák hosszat röplabdáztunk hétről hétre egy napot. Jól eltelt a szerda mindannyiszor.) Az osztálytárs lányok világa vonzó volt. Különösen egyiké-másiké. Még a fekete vagy sötétkéek egyenköpenyben is jól festettek. (Az egyik csinos, igazolt kosárlabdajátékos lány egyszer megkért, hogy a tanítási órák után magyarázzak el neki egy matematikai problémát. [Én?] Az elmagyarázás – a kollégiumi ebédet is kockáztatva – megtörtént.) Szerettem volna jó eredményt elérő sportoló is lenni. Atletizáltam, edzésekre járogattam, de nem tűntem ki semmiben. (Vonzott az ökölvívás is.) Nem szerettem viszont a gimnáziumi énekkari próbákat, itt egybe voltam zárva a felsőbb évesekkel, s ez zavart, mert nagyképűsködtek. Különben is mesterségesnek éreztem az egészet, hamar abbahagytam. Az iskolai színjátszásért viszont epekedtem – csak hát erről meg lecsúsztam, sőt nem is próbálkoztam, hisz olyan tehetséges felsős diáktársaim jöttek ott össze, mint például a – Nagyváradról származó – hamarosan közismertté vált Levente Péter. De még az első Baka Pista (Szekszárd szülötte, később kítűnő költő, szerkesztő, műfordító) is messze megelőzött egy iskolai versmondó versenyen. Engem, a negyediket! Ez eléggé lehangolt. (Több évtizeddel később megbeszéltük az esetet. Az ő egyik kötetének a címe egyébként: *Szekszárdi mise*.)

A kollégium világa kettős érzelmi vonulatot mozgat meg bennem ma is. A szabadság itt nagyobb volt, mint a gimiben, ámde a durva csengőszó dél-

után négy óraker már odaparancsolt bennünket a tanulószoba asztalaihoz, és kezdődött, majd folytatódott (este hétig, majd még reggel háromnegyed órát) a rengeteg edzés, a felkészülés másnapra, meg ki tudja, mire még. Havonta csak egy hétvégére mehettünk haza: a koleszban vasárnap délelőtt is voltak programok, illetve politikai előadásokat kellett hallgatni: gondoskodtak a szocialista nevelésünkről. (A rendszeresen érkező „hazait” az egy évig szintén itt lakó bátyámmal megosztottuk, habár némelykor – ettől függetlenül – győzött a negyedikesek önhatalmú kényszere a hazai pakkok felett.) A jó tanulókra itt is figyeltek a tanárok és a diáktársak: tagja lettem a kollégiumi tanácsnak. (Talán így hívták a testületet.) Ez izgalmas megbízatás volt a számomra, mondjuk, hogy a demokrácia óvodája: meg lehetett védeni eltévedt báránynka társainkat. Néha sor került a leánykollégiumban valamilyen szervezett és tömeges táncestre. A sok ilyen-olyan fiú a fiúkoleszból elvonult a sok szép és kedves lányhoz a lánykoleszba. (A „kis gavallérok” a „kis kisasszonyokhoz”). Mit mondjak? Tétován szorongtam, pedig mindegyik lány szép volt és kedves. (Lehet persze, hogy éppen emiatt szorongtam.) Más volt a helyzet (magabiztosabb korban) egy-egy meghívásos házibulin, itt fel tudtam oldódni. (Igaz, egy – vagy kettő – „kevert” [rum és likőr egyben] lecsusszantása után. Még a különben a gimnázium épületében lakó igazgató úr nagyobbik lányának [az osztálytársunk volt] házibuliján is felszabadult voltam. Igaz, akkor már mint öreg róka.)

Nem emlékszem nagyobb balhéra sem a gimiben, sem a kollégiumban. (Egyetlen tanári pofon azért elcsattant egy fizikaórán: az egyik fiú valami immorális ügybe keveredett.) Aki rosszul vagy egyáltalán nem tanult, azt eltanácsolták. Ilyen egyszerű volt ez, nem volt nehéz megérteni. A tanárok nem sokat bíbelődtek a „diákok jogaival” (mi az?), a játékszabályok egyszerűek és elfogadhatóak voltak. A tanár és a diák nem a másik kiirtására törekedett, hanem a lehetőleg emberséges kötelelességteljesítésre.

Az érettségi évében nagy keresgélés, gondolkodás, latolgatás kezdődött. Hát persze: hova tovább? Annyit tudtam csak, hogy tanárnak kell lennem, de hát milyen szakon? Magyar irodalomban és nyelvtanban jó voltam (szilárd magyar irodalomtörténeti ismeretekre tehettem szert), fogalmazni is tudtam (jó érzés volt, ha az osztály színe előtt felolvastatták valamelyik dolgozatomat), a történelmet is szerettem (meg hát, ugye, Joli néni is hadd örüljön), tehát maradt ez a szakpárosítás. A ballagás szép volt, padtársammal ketten vezettük körbe Joli nénit a sok tantermen s a még több lépcsőn (utánunk az osztály); a búcsúbeszédet és köszönetnyilvánítást én írtam s olvastam fel a tan-testület s a teljes létszámú diákság előtt a nagy udvaron. Ez igen, ez tetszett. (Kár, hogy ez a művem is elveszett, nem tudom, most milyen képet vágnék hozzá.)

VENDÉGÉNT

Szegedre, az egyetemre kerülve sem szakadt meg a kapcsolatom Tolna megyével, hiszen édesanyám (apám akkorra már elköltözött az ország másik végébe) nyugdíjasként még jó néhány évig továbbra is a régi körülmények között Szentgálon élt. (Neki valószínűleg ezek a békés esztendőök voltak a legszebb, legnyugodtabb évei.) Egyetemistaként nyaranta bevettem magam az egyik kis félszobába, s hosszú heteken át olvastam. Főleg világirodalmat, de művészettörténetet s filozófiát is. Meg angolul tanultam. Hajnalig olvastam sokat cigarettázva, a másnapi ebédre is gondolva, s füelve a nyitott ablakon át a távoli 6-os főút éjszaka jól odahallatszó zajaira.